

חלוקת הארץ בימי יהושע

תוכן:

- א. הצגת הבעיה
- ב. שיטת רש"י
- ג. שיטת הספורנו
- ד. שיטת הרמב"ן והרשב"ם
- ה. שיטת הרלב"ג
- ו. שיטת הראב"ד והאברבנל
- ז. ברור טוגית הגמרא
- ח. הסבר פרשית טענות בני יוסף בפסוקים ובגמרא
- ט. נחלת אפרים ומנשה

א. הצגת הבעיה

כתוב בתורה (במדבר כו נב - נז):

וַיִּדְבֹר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר: לְאַלֶּה תַחְלֶק הָאָרֶץ בְּנַחֲלָה בְּמִסְפַּר שְׁמוֹת: לְרֵב תִּרְבֶּה נַחֲלָתוֹ וְלַמֶּעֵט תִּמְעֵיט נַחֲלָתוֹ אִישׁ לְפִי פְקֻדָיו יִתֵּן נַחֲלָתוֹ: אַךְ בְּגוֹרֵל יַחְלֶק אֶת הָאָרֶץ לְשְׁמוֹת מִטּוֹת אֲבֹתָם יִנְחֲלוּ: עַל פִּי הַגּוֹרֵל תַּחְלֶק נַחֲלָתוֹ בֵּין רֵב לַמֶּעֵט.

פסוקים אלה מעלים קושי גדול. איך התבצעה חלוקת הארץ? מפורש בפסוקים אלה שהחלוקה נעשתה לפי גודל אוכלוסי השבטים. המסקנה המתבקשת היא שחלקו את הארץ לשנים עשר חלקים לפי גודלי השבטים. אך עתה יקשה מה תפקיד הגורל, הרי הגורל יכול לתת לשבטים הגדולים את החלקים הקטנים ואת החלקים הגדולים עלול להעניק לשבטים הקטנים. אם כן המסקנה המתבקשת היא שחלקו את הארץ לחלקים שווים. אך, כאמור, מקרא מלא הוא: "לְרֵב תִּרְבֶּה נַחֲלָתוֹ וְלַמֶּעֵט תִּמְעֵיט נַחֲלָתוֹ". היאך, אם כן תתיישב סתירה זו? מצאתי בראשונים חמש שיטות ביישוב הקושייה. אביא תחילה את השיטות, ואח"כ אסביר איך מתיישבות השיטות עם הפסוקים (יהושע יז יד - יח) ועם סוגיות הגמרא (מסכת בבא בתרא קיז ע"ב - קיח ע"א; קכא ע"ב - קכב ע"א).

ב. שיטת רש"י

כתב רש"י¹ (במדבר כו נד) שבאמת חלוקת הארץ טרם הפלת הגורל הייתה לפי גודל השבטים, שחלקו את הארץ לחלקים גדולים לשבטים הגדולים ולחלקים קטנים לשבטים

1. כתבתי את משמעות דברי רש"י כפשטם וכאשר הבינוהו הרא"ם והאברבנאל (בהקדמתו לפרקי

הקטנים. אלא שהגורל שנעשה על פי ה' ולווה באורים ותומים כיוון לתת לשבטים הגדולים את החלקים הגדולים ולשבטים הקטנים את החלקים הקטנים כפי כוונתם הראשונית של מחלקי הארץ. וזה היה נס על פי ה'. לכאורה, שיטה זו מעלה קושי. מה הצורך במשחק מכור מראש? אלא שרש"י מסיים וכותב, שחלוקת הארץ לא נעשתה רק לפי גודל השטחים אלא גם לפי טיב האדמה. הכמות והאיכות שוקללו בצורה פרופורציונלית. ומפרש ה'באר היטב'² שרש"י עצמו התקשה בקושייה זו ותרצה בדבריו אלו, שאין הכי נמי שאם החלוקה הייתה רק לפי גודל השטחים לא היה צורך בגורל, אלא שמכיוון שהחלוקה התחשבה גם בטיב הארץ, כמובן, אז היו עלולות להתגלע מחלוקות בנוגע לביצוע השומא, וכל אחד נותן עינו בחלק חברו, ולכן היה צורך בגורל שיאשר את החלטות השמאים וימנע ערעורים מערעורים שונים בעתיד.

ג. שיטת הספורנו

לדעת הספורנו (במדבר כו נד - נה), החלקים שחולקו טרם הפלת הגורל היו כולם שווים, אך לא רק לפי גודל השטח אלא [גם] לפי טיבו. שהיה חלק עם אדמה פורייה אך שטחו היה קטן, והיה חלק עם אדמת טרשים אך עם שטח מרובה. ובסך הכל בשקלול המשולב של גודל - טיב היו כל החלקים שווים. אופן חלוקת השטחים הותאם בצורה כזאת שהשבטים הקטנים יקבלו את השטחים הקטנים והמעולים, והשבטים הגדולים יקבלו את השטחים הגדולים והגרועים. הגיון רב, כמובן, בחלוקה זו. לשבט גדול לא תועיל קרקע פוריה, אם השטח לא יכיל את תושבי השבט. לשבט קטן אין צורך כ"כ בשטחים גדולים מדאי. בצורת חלוקה זו יתקיים הפסוק "לָרֵב תִּרְבֶּה..." מצד כמות השטח בלבד אך לא מצד איכותו. שכן אם נשקלל גם את האיכות אז יוגדרו החלקים כשווים. לאחר החלוקה המוצעת התבצע הגורל שנתן בדרך נס את החלקים המתאימים לשבטים המתאימים. גם לפי רש"י היה, כאמור, החישוב, גם לפי איכות השטח. אך בעוד שרש"י שקלול הטיב נועד בשביל לתת לכל שבט לפי גודלו, והחלקים לא שווים גם לאחר השקלול, לספורנו השקלול נועד ליצור חלקים שווים.

ד. שיטת הרמב"ן והרשב"ם

לדעת הרמב"ן (במדבר כו נד; לה ח) והרשב"ם (בבא בתרא קי"ח ע"א ד"ה אלא; קכ"א ע"ב ד"ה לשבטים) חלוקת הארץ על ידי הגורל הייתה לחלקים שווים. כמובן השווי היה בשקלול של האיכות ולא רק של הגודל, כספורנו. אך בניגוד לספורנו, לא היה שום ניסיון להתאים לשבטים גדולים שטחים גדולים בכמותם, ולשבטים קטנים שטחים קטנים בכמותם, אלא

הנחלה המובאת אחרי פרק י"ד פסוק ה' וכל מפרשיו, ולא כהבנת המלבי"ם (והושע יד א) שפרשו כראב"ד לקמן. הבנת המלבי"ם נסתרת להדיא, לכאורה, מדברי רש"י עצמו (והושע יח ד ד"ה לפי).
2. על רש"י שם. נדפס בחומש עם י"א מפרשי רש"י.

החלוקה נעשתה בצורה חופשית לחלוטין. כתוצאה מכך, הצורך בגורל היה צורך אמיתי, והחלקים לא נקבעו מראש כלל. כמוכּוּ, חוזרת עתה הקושיא כיצד מתקיים הפסוק "לְרַב תִּרְבֶּה..."? דבר זה יתורץ בשני אופנים.

א) פסוק זה מתייחס לחלוקה הפנימית של המשפחות בתוך כל שבט ושבט שהייתה לפי מספר האנשים בכל שבט ושבט, אך לא נעשתה ע"י גורל כלל.

ב) לצורך האופן השני נקדים הקדמה קצרה והיא מחלוקת התנאים במסכת בבא בתרא³, ששנינו שם: "רבי יאשיה אומר: ליוצאי מצרים נתחלקה הארץ... רבי יונתן אומר: לבאי הארץ נתחלקה הארץ...", וביאור הדברים⁴: למ"ד ליוצאי מצרים נתחלקה הארץ, אז אופן החלוקה בין רב למעט נקבע על פי ריבוי אוכלוסי השבט בשעת יציאת מצרים. דרך משל: מי שבשעת יציאת מצרים היו לו עשרה ילדים מעל גיל עשרים ועד שהגיעו לארץ מתו תשעה, בכל זאת קבל עשרה חלקים בארץ. ומי שהיה לו בשעת יציאת מצרים ילד אחד מעל גיל עשרים ועוד תשעה ילדים מתחת לגיל עשרים ועד הכניסה לארץ בגרו כולם, יקבל בכל זאת חלק אחד בלבד, כחלקו בשעת יציאת מצרים. ואילו למ"ד לבאי הארץ נתחלקה הארץ, א"כ החלוקה נעשתה לפי מספר הנפשות בשעת החלוקה, בלי קשר למספר האנשים בשעת יציאת מצרים. והנה למ"ד ליוצאי מצרים נתחלקה הארץ, נוכל להסביר את הפסוק "לְרַב תִּרְבֶּה..." על אדם שבשעת יציאת מצרים היו לו עשרה ילדים, ובזמן הכניסה לארץ נשאר לו רק ילד אחד, שהוא יקבל חלק רב ממספר נפשות משפחתו. באופן דומה יוסבר הפסוק "וְלַמְעַט תִּמְעֵיט..." על מי שביציאת מצרים היו לו ילד אחד, ובזמן הכניסה לארץ היו לו עשרה ילדים, שיקבל חלק מועט, ממספר נפשותיו הנוכחי. תרוץ זה הביא הרמב"ן בשם הספרי⁵.

ה. שיטת הרלב"ג

לדעת הרלב"ג⁶ חלקו את הארץ טרם חלוקת הגורל לחלקים שווים, הטילו גורל איזה שבט יקבל איזה חלק, ואח"כ רבו או מעטו לכל אחד כפי העניין.

ו. שיטת הראב"ד והאברבנאל

לדעת הראב"ד⁷ והאברבנאל⁸ בכלל לא חלקו את הארץ לחלקים אלא לתחומים ולאזורים. הפילו גורל איזה שבט יקבל איזה תחום וכל שבט קבל בתחומו לפי מספר אוכלוסי. שאם היה השבט קטן יחסית לתחומו, אז קבל השבט רק את מקצת התחום, ואת יתר התחום קבל, דרך משל, השבט הגדול שהיה לידו שתחומו לא הספיק לו. וזה דומה לשיטת הרלב"ג.

3. קיז ע"א.

4. הדברים ידועים, אך נחזור עליהם לצורך הבהרתם.

5. פנחס כ"ג.

6. יהושע יח, ד. דלא כדמשמע בדבריו ב-טו, ח.

7. שיטה מקובצת בבא בתרא קיז ע"ב; קכא ע"ב.

8. בהקדמתו לפרקי הנחלה המובאת אחרי פרק י"ד פסוק ה'.

ז. באור סוגיית הגמרא

אומרת הגמרא⁹: "אבעיא להו: ארץ ישראל לשבטים איפלוג או דלמא לקרקף גברי איפלוג? תא שמע: 'בין רב למעט'¹⁰". ובארו הרשב"ם והרמב"ן לשיטתם. לשבטים איפלוג – התחלקה הארץ לחלקים שווים ואח"כ קבל כל שבט ושבט בתוכו לפי אנשיו ולפי יוצאי מצרים או לפי באי הארץ. לקרקף גברי איפלוג – כל איש ואיש קיבל חלק שווה וכתוצאה מזה שבט עם יותר אנשים קיבל נחלה יותר גדולה. והיה אפשר לפרש לצד של קרקף גברי שלא היו 603,550 גורלות¹¹ לכל איש ואיש, אלא ההגרלה היתה לשבטים, אלא שמספר האנשים בכל שבט הכריע בגודל נחלה, שתהיה נחלה גדולה יותר לשבט גדול יותר, אך ההגרלה עצמה היתה על פי השבטים. וזה כמו שיטת רש"י למעשה, ששבט גדול קיבל נחלה גדולה, ושבט קטן קיבל נחלה קטנה. אך הרא"ם (בראשית כו נד) הכריע שלשיטת הרמב"ן היו באמת 603,550 גורלות לצד של קרקף גברי, וכן משמע מתוך סוגיית הגמרא. ולפ"ז מסיק שהיה נס שכל אנשי שבט מסויים קיבלו בסמיכות, ולא קיבל איש אחד משבט נפתלי בדרום ואיש אחר משבט נפתלי בצפון, לדוגמה, אלא כל אנשי שבט אחד קיבלו בסמיכות. ופשטה הגמרא שלשבטים איפלוג מהפסוק "בין רב למעט" משמע בין מרובה בין מועט יטול בשווה^{12,13}.

והראב"ד מסביר את הגמרא בצורה אחרת: לשבטים איפלוג – היינו שהייתה הגרלה בגורל ואורים ותומים רק לשבטים אבל לחלוקה הפנימית לא הייתה הגרלה. לקרקף גברי איפלוג – הייתה הגרלה גם למשפחות (בנוסף להגרלה לשבטים). ופשטה הגמרא שלשבטים איפלוג מהפסוק "בין רב למעט", משמע בין שבט מרובה בין שבט מועט יהיה על פי הגורל אבל למשפחות לא הוצרכו להן לגורל¹⁴. כך פרש הראב"ד בתחילה¹⁵. אך בהמשך¹⁶ הקשה על שיטתו מדברי התורה "והתנחלתם את הארץ בגורל למשפחותיכם"¹⁷, משמע שהיה גורל גם למשפחות. ובתחילה רצה לחזור בו מכל שטתו ולפרש כמו הרשב"ם, אבל דחה זאת ובאר שהספק בגמרא כמו שהסביר מעיקרא, היה לגבי האורים ותומים שנלוו לגורל. כלומר, היה פשוט שגם לחלוקת השבטים וגם לחלוקת המשפחות היה גורל, אך בעיית הגמרא הייתה

9. בבא בתרא קכא ע"ב – קכב ע"א.

10. במדבר כונו.

11. למ"ד ליוצאי מצרים נתחלקה הארץ. ולמ"ד לבאי הארץ נתחלקה, אז מדובר על 601,730 גורלות. וכן תהיה הכוונה בהמשך מאמר זה.

12. כך לרמב"ן ולריטב"א. ולרשב"ם שם קכ"ב ע"א ד"ה 'תא שמע' ביאור אחר בפשיטת הגמרא ע"ש.

13. לדעת האברבנאל פרוש זה בפסוק הוא 'שקר מבואר' (כלשונו). שמה שאמר הכתוב "בין רב למעט" אינו בא להשוות הרב והמעט אלא לחלק ביניהם.

14. ולאברבנאל פרוש אחר בגמרא. ובמקום שאמרו לקצר אינו רשאי להאריך.

15. בשיטה מקובצת הנ"ל קי"ז ע"ב.

16. שם קכ"א ע"ב.

17. במדבר לב,נד.

האם היו בנוסף לגורל גם אורים ותומים גם בחלוקת המשפחות או רק בחלוקת השבטים. ופשטה הגמרא שרק לחלוקת השבטים היו גם אורים ותומים. המלבי"ם¹⁸ תרץ קושיית הראב"ד באופן אחר. לדעתו למשפחותיכם קאי אלמטה. כלומר: "והתנחלתם את הארץ בגורל" – לשבטים. "למשפחותיכם – לרב תרבו את נחלתו ולמעט תמעיט את נחלתו" – היינו שלא נטעה שהחלוקה בתוך המשפחות עצמן הייתה בשווה פרשה לנו התורה שגם היא הייתה לפי הרוב והמעוט. אך כלל לא בגורל.

ולרש"י אפשר לפרש פירוש יותר מרווח בגמרא. הספק האם החלוקה היתה לשבטים לפי גודלם, או לקרקף גברי, לאנשים, ואז היו 603,550 גורלות. כלומר, שאת הצד של 'קרקף גברי' פירש רש"י כרמב"ן ונחלק עליו רק בפירוש 'לשבטים', שלרמב"ן החלקים היו שווים, ולרש"י החלקים לא היו שווים. ופשטה הגמרא 'בין רב למעט', משמע שיש חלק מרובה ויש חלק מועט, ואם תאמר לקרקף גברי, כל איש ואיש (מה - 603,550) קיבל בשווה. לכן פשטה הגמרא לשבטים איפולוג, לחלקים קטנים וגדולים לפי גודל השבט.

ה. הסבר פרשיית טענות בני יוסף בפסוקים ובגמרא

מה שעוד צריך לברר הוא טענות מטה בני יוסף שטענו שקבלו מעט שטח¹⁹. ולכאורה, מה הייתה הבעיה? אם נאמר שכל שבט קיבל לפי גדלו אז לכאורה קיבלו כגדלם ולמה צעקו? ולמ"ד ליוצאי מצרים נתחלקה הארץ, נוכל להשתמש בריבויים הטבעי הגדול יחסית של מטה מנשה. במניין הראשון היו בשבט מנשה 32,200 אנשים ובמנין השני 52,700. אם כן, היו הרבה אנשים שקופחו. ולמ"ד לבאי הארץ נתחלקה ייתכן שצעקו בגלל יתומים שלא היו בני עשרים בכניסתם לארץ ואף לא היה להם אב שינחילם חלקו כשימות. אם כן השבט לא קיבל שום תוספת נחלה בעבורם ולכן צעקו. לפי הראב"ד והרלב"ג ייתכן שטענו שהשמאים לא הוסיפו להם מספיק נחלה ושומתם הייתה בטעות. מה שאי אפשר לומר לרש"י שהרי היה בגורל על פי ה'. ולפי השיטות שחלקו בשווה אפשר לומר בפשטות שקבלו בשווה אע"פ שאין שבט גדול כמוהם. אך זה קשה, שהרי במניין לפני הכניסה לארץ לא היו השבט הכי גדול, וכי כ"כ התרבו מהם מאז עד שעקפו אפילו את שבט יהודה? וגם לשיטה זו אפשר לומר שצעקו בגלל היתומים המקופחים. ועוד הוסיף הרמב"ן, שהטענה הייתה רק של שבט מנשה, אלא שבאו שני השבטים יחד. וכן מצינו "ויגשו בני יהודה אל יהושע בגלגל ויאמר אליו כלב בן יפונה"²⁰, הדין לכלב וכל השבט יתרעם אתו. והייתה הטענה לבני מנשה, מפני שאין בכל השבטים מי שהשאיר ערים רבות וגדולות לכנעני, כאשר השאיר מנשה. וראיה לדבר, הביא הרמב"ן, כי לאחר שכתוב "ולא יכלו בני מנשה להוריש את הערים האלה"²¹ כתוב "וידברו בני יוסף"²², כי מתחילה לא נתרעמו עד שעשו

18. יהושע יד, א.

19. עיין ציון 2.

20. יהושע יד, ו.

21. יהושע יז, ב.

22. שם פסוק יד.

מלחמה בתחילה ולא יכלו להם. והוסיף הרמב"ן ואמר, שבני יוסף בכללם קבלו גורל אחד גדול כשנים, ואח"כ חלקו אותו לשניים, וזו טענתם "גורל אחד וחבל אחד"²³. שמכיוון שמלכתחילה קבלו שניהם במקום אחד, אז קבלו שניהם את החלק הזה הקשה לכבישה, משא"כ אם היו מקבלים חלקים נפרדים, אז ייתכן שאחד היה מקבל במקום נוח לכבישה. איתא בגמרא²⁴: "בשלמא למ"ד ליוצאי מצרים, היינו דקא צווחן בני יוסף דכתיב "וידברו בני יוסף". אלא למ"ד לבאי הארץ מאי קא צווחי, כולהו שקול? משום טפלים דהוו נפשי להו". והסוגיא מסתדרת הרבה יותר טוב אם נאמר שכל אחד קבל כרבוי²⁵, כי אם כל השבטים קבלו בשווה, אז מה ההבדל בין רבי יאשיה לרבי יונתן. והרי בין כה וכה השבט קבל בשווה ללא קשר לכמות האוכלוסין. ומה לי בחלוקה הפנימית של השבט לטענות השבט על קפוח לעומת שאר השבטים. ואם למ"ד ליוצאי מצרים נתחלקה הארץ, היו יכולים להיות טפלים יתומים בעת יציאת מצרים שלא קבלו שום נחלה, אז גם למ"ד לבאי הארץ נתחלקה הארץ, היו יכולים להיות טפלים יתומים בשעת הכניסה לארץ שלא יקבלו שום נחלה וכמו שהגמרא תרצה, ומאי שנא מעיקרא. כן הקשה הראב"ד²⁶ וה"אור החיים" הקדוש²⁷. ונראה שהרשב"ם הבחין בקושיא זאת, ולפי דבריו²⁸ הסוגיא בדף קי"ח ע"א בגלל שהיא לפני הסוגיא בקכ"א ע"ב, לא רצתה להציג בצורה פשוטה כאילו קבלו בשווה, מכיוון שבהמשך הגמרא הסתפקה בזה. ולכן כאן הסוגיא היא על הצד שלקרקף גברא איפלוג, אך אה"נ שבהמשך תפשוט הגמרא שלשבטים איפלוג.

ט. נחלת אפרים ומנשה

נקודה לסיום. הרמב"ן (בראשית מח, ו) מקשה על רש"י, שהפסוק אומר (שם, פסוקים ה - ו) "ועתה שני בניך הנולדים לך... אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי... על שם אחיהם יקראו בנחלתם", ואם כדברי רש"י החלוקה היא לגולגלותם, אז לא נוסף למטה יוסף שום שטח ע"י פיצול השבטים. ואלו לרמב"ן מובן, שכיוון שכל השבטים קיבלו בשווה, אם כן קיבל מטה יוסף כפליים שטח. ורש"י עצמו הרגיש בזה וכתב (בראשית שם) שהבכורה של יוסף באה לידי ביטוי בשמות השבטים שנקראו שני שבטים לעניין הנשיאים והדגלים. אך הרמב"ן הקשה על זה כי כתוב "על שם אחיהם יקראו בנחלתם" הרי שיש הבדל לעניין עיקר נחלה. וה'גור אריה' למהר"ל (במדבר כו, נד) מתרץ, שיש נפק"מ גם לנחלה לגבי האיסור שתיסוב נחלה ממטה למטה (במדבר לו, ז). ואע"ג שלא נהנו כלום בממון, אין בכך כלום, שהעיקר הוא משום חשיבות, שנקראים בני יוסף שני שבטים²⁹. והאברבנאל תירץ, שמלבד

23. שם.

24. קי"ח ע"א.

25. לפי הסברות שכתבנו בתחילת סעיף זה (ח).

26. שטמ"ק קכ"א ע"ב.

27. במדבר כו, נו.

28. קי"ח ע"א ד"ה 'כולהו שקול'.

29. והמהר"ל הוסיף, שנפק"מ גם לעניין שאין דנים את השבט אלא בשבעים ואחד דיינים (סנהדרין

שנפק"מ לשמות השבטים, ברכם יעקב אבינו שיתרבו שניהם כל כך עד שיהיו כשני שבטים, וכן אתה מוצא בפרשת פנחס (במדבר כו, פסוקים ז, יד, לד, לז) שהיו פקודי אפרים ומנשה יותר מפקודי ראובן ושמעון³⁰. ומזה נמשך שנחלו בארץ פי שניים, כי התרבו פי שניים ויותר, וקיבלו נחלה בהתאם.

ואסיים בדברי המלבי"ם³¹: "הדעת היותר צודקת באיכות החלוקה היא דעת הראב"ד". ובסוף דבריו: "רק הרמב"ן לו שיטה אחרת אשר שטמוהו בעלי חצים סבו עליו רביהם".

ויהי רצון שיתקיימו בנו פסוקי הנבואה: "וחלקתם את הארץ הזאת לכם לשבטי ישראל: והיה תפילו אותה בנחלה לכם ולהגרים הגרים בתוכם... נאם ה' א - לקים" (ויחזקאל מז, כא - כג).

ב ע"א) ולגבי העמדת סנהדראות (בתי דין) בכל שבט ושבט (סנהדרין טז ע"ב). וקשה, שהרי בגמרא בהוריות (ו ע"ב מובאת ברמב"ן) כתוב 'לנחלה הקשתים ולא לדבר אחר' משמע שלשאר עניינים היה דינם כשבט אחד ולא כשני שבטים. וצריך בירור.

30. בני ראובן ושמעון ביחד מונים 65,930 איש, ובני מנשה ואפרים ביחד מונים 83,200 (!) איש.

31. עיין הערה 24.